नं० ११९९-च
प्रबोधचन्द्रिका (व्याकरणम्)
पत्र २८

नं० ११११९-च
पत्राणि २८ (सम्पूर्णम्)
लिपिकार: ~~श्री~~ वैजलनाथ।

ॐश्रीमतेरामानुजायनमः ॥ दृविहरगुणमहत्सर्वलोकानुरक्तस्त्रिभवन
पृ॰चे गतकीर्तिकांतिकंदर्पदर्पः रणविपुणगणकालोवेजलहोणिपालोजगति
१ जयतिदतामर्वकर्मोवया १ चंद्रावतीवदनचंद्रचकोरविक्रमादित्यमस्यत।
नयोनयतेचवेत्ता चौहानवंशतिलः षटनाथिनायोराजायरजयतिवेजलद
वनामा २ रामोमेभिहितेकरोनुसततेरामेभजेसादरं रामेणापहृतेसमल
कुरितेरामायदत्तेषनुः रामान्मुक्तिरभीप्सितामरभसेरामस्यदासोस्म्यदं रा
मेमजन्मनेममनः करुणयाभोराममोपालय ३ श्रीमद्देजलदेवेनराममर्भक्ति
रतात्मना इतिचिंतितमेकांतेकदाचित्त्रिष्टतामता ४ मुम्यवजमयपूसपयस
स३ चर्मचवर्मवत्त सद्यौचिः कर्णोवानानिष्टस्मृचिरेभवि नसघ्नतिशरीराणि
नराज्यानिधनानिवा तेषांस्वर्गीगतानांहिकीर्तिर्जागर्तिभूतले ५ पद्मिनी
पत्रजलवत्संसारेसर्वमस्थिरं किंतेरहारमेवत्रुास्थिराभवतिभूतले ६ ३रु

१

लोकेसुखंयेननपरलोकेपिजायते नदेवप्रत्यहंकर्मकर्त्तव्यंदृढदर्शिना
७ संसारोनोधितरणोरेमनामानुकीर्त्तने रामनामान्विनास्मात्स्यात्क्रिया
क्रियतेमया बालकानांप्रबोधाय तोषायविदुषामपि आबाल्यमपिमे
तारेकीर्त्तिवस्थापनायच ९ विन्नयुक्त्रितिनिर्याताः क्रीडंतेश्रीहिराघवे
श्रीमान्वैजलम्प्यालोविलोकेत्यब्रवीत्सुतम् ११ विद्ययाशोभतेराज्ये
विद्ययाजीव्यतेविभु विद्ययाज्ञायतेज्ञात्वंविद्ययालभ्यतेयशः १२ विद्यया
जायतेधर्मोधर्मेणार्थःप्रजायते अर्थेनजायतेराज्यं सुखंराज्येनजाय
ते १३ विद्यापितेवहितन्नाह्यामातेववत्सलाकाः विद्याप्रियेवसुखदाविद्या
द्याकल्पलतोपमा १४ यन्नामपिसर्वेषांविद्याधनमनुत्तमंवर्द्धतेदीयमाने
प्रमेतद्यायाद्धिनश्यति १५ नृपैर्नगृह्यतेचोरैर्नहार्यतेनोविभज्यते सुतैर्नभ
ज्यतेकाचित्त्रेचसमुज्यतेक्वचित् १६ विद्याधनविहीनोयःसकापुरुषउच्य

पु वे
२

ते तस्माद्विद्यार्जने पुत्र यत्नं कुरु निरंतरं १७ यावन्न राज्यगर्वस्ते यावत्त्वं विषये
ग्रहः यावन्न यौवनमदस्तावद्विद्यामुपार्जय: १८ औदार्यधैर्यगांभीर्यसौजन्या
दिगुणसंयुतः विद्याविनयसंपन्नः सर्वेषां भवति प्रियः १९ दानेन दयया
चैव युद्धेन निजकर्मणा दानवीरो दयावीरो युद्धवीर इति स्मृतिः २० दधीचि
र्दानवीरोऽभूद्दयावीरः शिबिपार्थिवः हम्मीरो युद्धवीरोऽभून्निदर्शनममी त्रयः
२१ स्वकर्मणैव पुरुषः प्रतिष्ठितो भवेन्न यथाह्कंसस्य रामस्य पर
शुरामस्यापि कर्षात् २२ इन्द्रराजा च वैकस्य प्राप्तोनेन स्वकर्मणा इन्द्रः।
त्वैकत्वं चापि भेजे त्रै प्राप्तोनन कर्मणा २३ स्वर्गं च नरकं चापि भजते निजकर्म
णा स्वकृतः कर्मयोगाय सर्वेषां सद्गुरुत्ययः २४ एवं वदन्ते पितरं विनितः।
श्रीहिरायपुरः कृतांजलिपुटो भूत्वा सव्रीडमिदमब्रवीत् २५ मातापितृस्या
श्चिरसंपरिणामरसावहमिति कटुकषायं वा भेषजं पीयते सुतः २६॥

२

अवगणंज्जलिनाधीतम्मुपदेशात्ततेमया आज्ञापयततोदेवमयाकिमिदानी
मधीयतां २७ श्रीमान्वैजलभूपालः श्रीहिराधरंबालकं समीपवर्तिनं
ज्ञात्वासुतमित्यवदत्पुनः २८ नीतिविद्यास्तुविद्याश्चेद्राज्ञोभवन्तिहितसदा
नयोरप्यधिकानीतीराज्ञोद्विधियतेयथा २९ क्रियाकारकविज्ञानान्नीतिः स
म्यग्विविच्यते स्यादित्यादिपरिज्ञानाद्बुद्धिमत्ताविवर्द्धते ३० विनाव्या
करणंवाणीरमणीरमणंविना विवेकंचविनालक्ष्मीर्नसुखायकदाचन ३१
तस्माद्व्याकरणंपूर्वंपठत्वं बुद्धिवृद्धये पश्चान्नीतिंपठित्वात्वंसम्यग्भजय
शास्तव ३२ शक्तिराज्यांगसेनांगत्रिवर्गोपायषड्गुणान् यथाकालंप्रयुंजा
नोराजाराज्यंहिरक्षति ३३ क्रियाकारकसंबंधज्ञानमत्यद्भुतंययाउक्तासा
प्रक्रियासेव्यत्वयासम्प्रतिपठ्यतां ३४ प्रबोधचंद्रिकानामतामसचन्द्रसमा

पु॰ चे श्रिता सज्ञानतिमिरव्याप्तलोकारोपणीविनाशिनी ३५ वररुचः ब्रह्मियाग्रेयासं
३ तिचेत्सोनुकालतिः मालतीमधुनः क्वापि मधुयानो मधुपूर्वकम् ३६ विभक्ति
ज्ञानतोयस्मात्सर्वार्थं प्रतिपद्यते तस्मादिह प्रथमतोविभक्तिःप्रतिपाद्यते।
3 ३७ स्यादिःत्यादिर्विभक्तिर्द्वे स्यादौ सप्तविभक्तयः एकद्विबहुसंज्ञानि वचना
नि च सप्त ३८ प्रथमा च द्वितीया च तृतीया च यथाक्रमं चतुर्थी पंचमी ष
ष्ठी सप्तमी चेति ताः क्रमात् ३९ प्रथमैव विभक्तिः स्यादुक्ते कर्तरि कर्मणि अ
नुक्ते कर्मकर्त्रादौ द्वितीयाद्या विभक्तयः ४० उक्ते कर्तरि यथा रामो जयति
वैरिणः रणे रामो च रामाश्च जयतस्ते जयंति च ४१ सम्बोधनेपि प्रथमा वि
भक्तिर्भवति ध्रुवं यथा हे राम हे रामौ हे रामा इत्यनुक्रमात् ४२ हे शब्देन
विनापि स्यात्क्वचिदत्रापि हे भवेत् यथा राम प्रसीद त्वं राम हे त्वां भजाम्य

हतम् ८३ इत्युदाहरणान्तरमुक्तं कर्त्तरि केवलम् अथोदाहरणं किंचिदुक्ते क
र्मणि दीयते ८४ न जीयते न जीयेते न जीयन्ते रणाङ्गने रामो रामौ च रामाश्च शत्रु
भिश्चेति निश्चितं ८५ प्रमातास्माकं तु अथ कर्मण्यानुगम्यते तं रव्यात्याधैरनुक्त
स्य न कदापीति बुध्यतां ८६ अनुक्ते कर्मणि भवेद्वितीया सा निरूप्यते रामं रा
मौ च रामांश्च भजाम्यहमहर्निशम् ८७ अनुक्ते कर्त्तरि भवेत्तृतीया करणे पि च
यथा रामेण रामाभ्यां रामैर्वा जीयते रिपुः ८८ करणे दीयते किञ्चिदुदाहरण
मुत्तमं रामशिष्टारोम्भिस्तरूणं निकृन्तति शिलेन [illegible] ८९ अनुक्ते सम्प्रदाने
स्याच्चतुर्थी सा निगद्यते फलं रामाय रामाभ्यां रामेभ्यो ददाम्यहम् ५० अनुक्ते स्या मुत्त
सा दपादाने पञ्चमीत्यभिधीयते यथा रामात् रामाभ्यां रामेभ्यो मुक्तिरीप्सिता ५१ अ
नुक्ते स्यात्तु सम्बन्धे षष्ठीति स्यादुदाहृतिः रामस्य रामयोश्चापि रामाणां कीर्तिरु।

नमः ५२ अन्येनापि कारणेन समीक्ष्यते यथा रामेचरामसेयाश्चापि रामेषुश्री

प्र·वे· ६ विद्राविणी ५३ इत्युदाहृतेयादन्नास्मन्नस्यपि विभक्तिषु केनचित्कारणेनासा।

मन्यत्रावस्थितिर्यथा ५४ पीडस्यामामपि पूर्वीणमाधारः कर्मन यथा अपि

मेनेवनेरामोंध्यस्ते चाप्यधितिष्ठति ५५ अन्वधिवतिशब्दानांयोगेकर्मभवे

यथा अपि रामेरामेरामस्मृतिंधावतिमेमनः ५६ अनुरामेवतिदिनेमानस

मेमप्रसीदति कालाध्वनोश्चसंयोगेदिनेक्रोशेनिषीदति ५७ अनारेणेनरा

योगेद्वितीयास्याद्विनापिच नमुक्तिर्जायतेराममन्त्रेणान्तराविना ५८ सम

यानिकषाहापिगुर्यथ्यपमामपि आङश्चयोगेनभवेद्वितीयानतदाहृति ५९

कालनेसमयारामोभवतोनिकषापुरीम हाशीलंविपिनेषस्य गोवर्णोपिक

जद्रारयः ६० दूरसन्ध्यानमुपरिराजाभातिहृदेऽपि अपियादांबुजमयोराम

यादमहं स्मरे ६१ आ राम याद मनिशं श्रणोति: क्रियते मया राममावसति स्वा
न्तं मदीयेनावसीदति ६२ क्रियाविशेषणे कर्मनपुंसकमपीष्यते यथा नि।
शंशावकमनिशं लेका रामोऽवलोकते ६३ तृतीया जायते हेतौ तथेत्थम्भूत
लक्षणे रामभक्त्या भवेन्मुक्तिरामस्याये नकानने ६४ सहार्थेन यथा रामो।
लक्ष्मणेन सहर्क्षति विनायोगे यथा रामो लक्ष्मणेन विनानहि ६५ तृती
या संप्रदानार्थे निर्दिष्टेवन्नुदाहृति: मालानस्ते नियाधीयान् ब्राह्मण संप्र
यछते ६६ चतुर्थी गमनार्थस्य यातो कर्मणि वा यथा जगाम राम चन्द्रो सो।
वनाय पितु राज्ञया ६७ तादर्थेपि यथा दारु रामस्याय तिष्ठति क्रियायोगे
यथा रामो भोजनाय प्रवर्तते ६८ नमस्वस्त्यादियोगेन यथा रामाय ते नमः।
स्वस्ति रामाय देवाय स्वाहाग्नये च स्वधा सदा ६९ सीताविरहखिन्नापि रामो:

ग्र·चे
५
5

लंरावणंरेयेवयस्यैलैवचतुर्थीस्यान्मन्यकर्मण्यनादरे १० यथात्वांद्विनृणं
मन्येमन्येत्वांद्दन्तृणायवा यथाचतुर्थीऽच्यर्थोपपतेयोगेभवेद्यथा ११ रामा
यरोचतेनित्यंरावणस्यवधोरामे ३सिनेस्पृहयातोस्थरामायस्पृहयाम्यहं
म् १२ उत्तमर्णेचयाशेस्लतन्मेस्वधारयाम्यहम् क्रोधादिकर्मणियथारामः
कुप्यतिराक्षेवे १३ क्रुध्यत्यसूयतिद्रुह्यत्यलमित्यच्यमीरणे रामःशत्रुरा
णायेतिचतुर्थीसमुदाहृता १४ पंचमीजायतेहेतौरामात्मुक्तिःप्रजायते
भयहेतौयथारामाद्विभेतिधुधिरावणः १५ यतस्त्राणन्तत्रयथारामस्त्राय
तमामास्मावात यतोधीतेयथाधीतेरामात्संदेशमोजनिः १६ यतोजन्मय
थागङ्गाहिमाद्रितःप्रजायते यस्याउत्कर्षणंतत्रयथारामोवरोत्यतः १७
वाराणचयतस्तत्रयथाउर्विनयात्पिता ततयेवारयत्येषरामोमांनरकाणे

वान् ७८ अन्यार्थादिप्रयोगेन यथान्यो राम ईश्वरात् भिन्नः कस्मान्न
जातश्च रामदानहि भीषणः ७९ रामान्नैव नरः सेव्यो न च रामादृते सा
धवम् दिग्दिशाकालयोगे च ग्रामात्पूर्वं स्थितिर्मम ८० उत्कलात्पश्चिमे
ज्ञेयम्पटनाराज्यमुज्ज्वलं रामोऽसौ लक्ष्मणाच्छ्रेष्ठो विनायोगेपि दृश्यते
८१ विनारामान्नमुक्तिस्स्याच्चतः स्यात्प्रत्ययेन ततः पंचमी स्याद्यथा रामः श्र
माद्यन्त्पलितेषुरीम् ८२ स्मारणार्थस्य धातोर्वा षष्ठी कर्मणि तद्यथा स्मर
ति रामचन्द्रस्य चरणाम्भोजयोरहम् ८३ हिंसार्थस्य यथा रामस्सवाज्ञोऽर
च्चाटयत्यले यिनष्टिहजतीत्यादिज्ञेयं सर्वं बुधपण्डितैः ८४ तृप्त्यर्थधातोः
करणे वा षष्ठी जायते यथा तृप्तो रामः फलैः षफलानां वा वने वसन् ८५
अनादरे च षष्ठी स्यात्सप्तमी च यथैतव पश्यतो हरति द्रव्यं तस्करस्त्वयि

पश्यति ८६ निर्द्धारणे च षष्ठी स्यात्सप्तमी च यथा वरः रामो नृपाणां सुर
राणां नृपेष्वपि यन्तुर्यरः ८७ कृत्ययोगे ऽथवा षष्ठी भवेत्कर्त्तरि तद्यथा रा
वणस्य पूजीलङ्कायां नव्या रामस्य भूपतेः ८८ सप्तमी तु नियोगे स्यात्तनि
रामे कृतो ऽभयम् मत्यर्थयोगे ऽपि यथा रामे नरकभीर्नहि ८९ निमित्ता
त्कर्मसंयोगे स्याद्दूलेहन्ति चर्मणि निमित्ते ऽपि यथा मुक्तौ रामो ऽयं सेव्यते
मया ९० क्रियमाणे च क्रियालक्ष्मा तत्र स्यात्सप्तमी यथा मयि रक्षति रामो
गां तस्याचामस्तु यागतः ९१ एवं सर्वेषु लिङ्गेषु विभक्तिवचनेषु च उक्ता
नुसारविज्ञेयमुदाहरणमुत्तमम् ९२ प्रबोधचन्द्रिकायाञ्च कृतौ वैज
लभूपतेः विभक्तिचन्द्रिका मध्ये समाप्ता स्यादिचन्द्रिका ९३ अथ त्यादिवि
भक्तीनामुदाहरणमुच्यते त्रयस्स्युः पुरुषास्त्यादेः प्रथममध्यमोत्तमाः

१४ एकद्विबहुसंज्ञानि त्रिषु स्याद्वचनत्रयम् उदाहरणमेतेषां रूपमा
विर्भविष्यति १५ प्रथमो नामयोगेन युष्मद्योगेन मध्यमः उत्तमोऽस्मद्
योगेन गम्यमानेऽप्ययं विधिः १६ यथा जयति रामोऽश्रीन् रामौ च जय
तो रिपून् रामा जयन्ति संग्रामे दुर्जयान् वैरिणःक्षणान् १७ जयसि त्वं
रिपुं राम जयथोऽरीन् युवां रणे हे रामा युधि हे रामा यूयं जयथ वैरिणः
१८ अहं जयामि रामस्य भक्त्या नरकमागतम् आवां जयावः कृतिनो
जयामो वयमुत्तमम् १९ त्यादीनां नव सर्वादौ परस्मैपदमुच्यते उत्तराणि
नव ज्ञेयमात्मनेपदसंज्ञकम् २० परस्मैपदमादिष्टं धातोः कर्तरि केव
ले यथा ब्रवीति रामायं लक्ष्मणेन ततो वदन् २१ आत्मनेपदमादिष्टं
भावकर्मणि कर्तरि अत्र भावयथावएयरामेणवतसीच्यते २२ यथा

प्र॰ च॰
७

कर्मणि रामेण जीयते शत्रुरुद्धतः यथा कर्तरि रामस्य शोभते मुखमिंदुव
त् १-३ सकर्मकाकर्मकाभ्यां धातवो द्विविधा मताः सकर्मकाणां धातूनां
त्यादिः कर्तरि कर्मणि १-४ अकर्मकाणां धातूनां भावे कर्तरि जायते रम्य
ते रामचंद्रेण रामाः सोऽरमते वने २-५ यथा कर्तरि रामोऽसौ मेध्य जयति
वैरिणः यथा कर्मणि रामेण जीयते रिपुरुद्धतः १-६ प्रधाने कर्मणि त्या
दिर्जीयते द्विकर्मणां यथा रामेण सीतैषा नीयते निर्जने वने १-७ अ
प्रधाने दुहादीनां यथा रामेण दुह्यते पृथ्वी रत्नमेकेन याच्यते समरं
रिपुः १-८ मया वर्ण्यते बुद्धिः श्रीरामपदपंकजम् प्रीतया पृच्छते रामः
पथ्यानमतिसीतया १-९ भिद्यते लक्ष्मणेनासौ रामो नुग्रहम्मतनमम्
रामेण चीयते पाणौ गजाते भाषते नृजः १-११ शास्यते लक्ष्मणेन धर्मन्

७॰

एडतेदुर्जनोपवने मथ्यते जलधीरत्नमेवमादिकमुच्यते १·२१ क
र्तरि कर्मणि गत्यादेर्दृश्यते भीयचकर्मणि यथा दशरथेनाधरामोऽपे
याप्यते वने १·२२ श्रोदनः पाच्यते विप्रैः रामचन्द्रेण धीमता क्राम्यते वो
ढकस्सूतैर्लावके दाप्यते वने १·२३ भावकर्मभमक्तास्यादयः केचा
नाधुना कथ्यते कर्तरि विवरः खलस्तेहोविलीयते १·२४ उत्पद्यते गुरु
स्तु हे रामो येप्सुयते वने वाचमाजल्पते राम स्नायते भक्तमात्मनः १
२५ जायते रामचन्द्रस्य मुखकान्तिः प्रलीयते दिप्यते सेवकं क्रुद्धः सस्न्या
सीपणास्यते द्विजन १·२६ रज्यते मेमनीरामे धीयते खड्गमस्त्रक दी
यः प्रकीर्यते राज्ञो खिद्यते विरही जनः १२७ रामः प्रपश्यते विश्वकोर्त्या
नैव विसृष्यते सरो येण कायते पुष्टु रामो येपीयते पयः १२८ शास्त्रेबोकुध्य

अ॰च॰
८
4

नुवामस्थानानांमन्यतेजनैर्वामोनलक्ष्यतेहतानालयतेविरहानुरः १-१९
हीयतेहीयतेवामोलीयते यथैवममनिडीयतेभवतः पत्नीमतिरेषा
प्रमीयते १-२- ज्ञानकीखियतेरामेसविताहीयतेननाम् खियतेरामचं
द्रः सोथमोदिनात्प्रमीयते १-२१ चंद्रमादीप्यतेगात्रोममद्रोरुयात्प्रमुच्य
ते कौशल्यारुयतेरामेकाश्यपोचख्रियतेहतो १-२२ एताहयानिक्रिया
णिभवेयुर्भावकर्मणोः अन्यानयियथाशास्त्रमुह्यंतांस्वयमेवच १-२३
अवोयचंद्रिकायांचकृतोवेजलस्मयतेः विभक्तिचंद्रिकामध्येममापा
दिचंद्रिका १-२४ अथषट्कारकाणीहवाच्यन्तेकथितान्यपि अर्थायता
विभक्तीनांकारकत्वेनदर्शिता २-२५ कर्ताकर्मचकरणंचसम्प्रदानमेवे
वच अपादानन्तयाधार इतिषट्कारकाणिवै १२६ सकर्तायःक्रियार

साक्षादुत्पादयति सर्वशः तत्कर्म क्रियया यत्तु विषयं क्रियते नराम् १२७
क्रिया निष्पाद्यते येन करणं तदुदाहृतम् सम्प्रदानं तदाख्यातं यस्मै सम्य
क् प्रदीयते १२८ यदपादीयते तत्तदपादानमुच्यते यत्रैवाधीयते सर्वं
स एवाधार उच्यते १२९ स्वतन्त्रो हेतुकर्मा च ज्ञानं तत्कर्तेति पञ्चधा उदाहर
णमेवैषां रूपमाविर्भविष्यति १३० स्वतन्त्रकर्ता स भवेन्निरपेक्षतः क्रियान्वयः
यथा भजाम्यहं रामं भक्तो रामः प्रसीदति १३१ स हेतुकर्ता भवति कुर्वन्नप्र
रयेत्तु यः यथा याति वने रामः पिता तं याययत्यदः १३२ गतिबुद्ध्यशनार्थेषु
शब्दकर्मस्वकर्मसु प्रहेतौ या भवेत्कर्ता स हेतौ कर्म जायते १३३ गमनार्थे
यथा रामो वने गच्छति धार्मिकः रामं दशरथो राजा विपिने गमयत्यमुम् १३४
नीवह्योर्गमनार्थेषु प्रतिषेधो भवेद्यथा जानकीं नयति श्रीमानयोध्यां रघु

पु.च.
२
9

नन्दनः १३५ जनकोनाययत्येनोसीतांरामेणधीमताऽएवंवेदकदाहार्थ
मप्यनुप्यर्थयान्तृषु १३६ लक्ष्मणोवुध्यतेकार्य्यंरामस्त्वेवाययत्यदः मह।
णार्थ्ययथारामोभक्तमप्युत्कण्ठयाकुलः १३७ रामंभोजयतिश्रीनाथोनामहृ
तमोदने भक्षणार्थंनिषधस्याकादिरवचोत्सनघया १३८ रामोर्वीमति
शोर्तत्रैरामेणोदयतीप्सिते एवंखादतिरामोऽन्नैर्नेनखादयतिश्रिया १३९
शब्दकर्मस्यरामोऽसौशास्त्रमप्युनिवुद्धिमान् नकुन्दयाठयत्येनंनिषेधोद्ध
यतेर्यथा १४० रावणंहूयतिश्रीमान्रामस्तंरावणोपिप्रभुः रामेणह्वापय
त्येषमहावलविशेषणः १४१ अकर्मस्यथारामस्रातंनेतायययत्यसौसी
तानिषेधः क्रन्दस्त्ययथाशब्दाययतेश्यपि १४२ यथासौक्रन्दनेसीतासीनया
क्रन्दयत्यसौ रामश्चेदृस्यविरुदंशब्दाययतेरपि १४३ हृदनेस्वकतोतेरा।

च्छभिवादेह्रस्वोपि विकल्पंकथितः प्राज्ञैलक्ष्योदाहृयमेतया १८० पा
चयेरामचंद्रस्यलक्ष्मणोरुचतिस्वयम् द्रावयत्येषयाच्येयंलक्ष्मणोलक्ष्म
णेनवा १८५ करोतिलक्ष्मणःकार्य्यंरामःकारयतिद्रुते लक्ष्मणेकार्य्यम
पुनालक्ष्मणेनेतिवामवेन १८६ अभिवंदनेरामोगुरून्देवैनतथापुनः॥
अभिवाद्यतेरामेगुरूंरामेणवापिना १८७ लंकांपश्यतिरामःयेरामे
दर्श्यतेकपिः लंकारामेणवेत्येवमुदाहरणमुच्यते १८८ उक्तादन्य
त्रनाप्येवदेनौकर्तुस्थकर्मणि याचकाग्निपचेत्यत्रयाचकैः याचयत्यसौ
८९ ज्ञापयत्येषस्द्रुणादापयत्येषतेनवै इत्येनत्कमादिवोद्धव्यमनुक्रम
पिवालकैः १९० कर्मकर्ताचयथारामश्चोद्यतेःपच्यतेस्वयम् उक्तवाने
यथारामोरावणंहन्तिसायकैः १९१ अत्रक्तवाकर्मोचययथारामेणहन्यते

०१

विभुः सर्वत्र चोक्तोऽप्ययमानन्तीयाननुक्तकर्तरि १५२ निर्वर्त्यं च विकार्यं
प्र. च. २ च प्राप्यं चेति त्रिधा भवेत् कर्म नत्वप्रथानं यमीप्सितानीप्सितादिना
१० ५३ यन्निर्वर्तते ह्यपूर्वं तन्निर्वर्त्यमुदाहृतं यथा राम घटं ते तूलं तन्तुवायः
करोम्यहम् १५४ रचयामि सुवर्णानि राम चेन्द्रस्य कुंडले इत्यादि निर्व
र्त्यमिदमनुक्तमपि चेप्सितम् १५५ विकृतं क्रियते यत्तु तद्विकार्यमुदा
हृतम् रामकाण्डं लुनात्ययमकाण्डं करोति कोमाली १५६ सिद्धमेवाप्य
ते यत्तु प्राप्यते प्राप्यमीदृशम् यथा त्वं राममिरामवेदं न मामपहृ १५७ क
र्तृप्यमावमुत्पन्नामागीतां दृवति रावणः क्रोधान्धः स्वादति विषमिति प्राप्य
मनीप्सितम् १५८ ईप्सितानीप्सितं प्राप्यं यथा बालः स्वयाकुलः भग
क्तिसरजस्कान्त्रेयकलेप्सुलिमलीमसम् १५९ कृष्णेन दुह्यते दुग्धं गौर्वेषा

२

तुपयस्विनी ३ दैवाकथितेप्राप्यमत्रेचेन्यवगम्यता १८० उपयोगनिमित्ते
पतदैवाकथितेमते कर्तृकर्मयथारामश्रोतोकारयतीप्सिते १८१ करणे
हि विधेयेश्रोत्रेवाह्यमभ्यन्तरेतथा प्राप्तीवाक्यवंयतदभ्यांतरमुदाहृते १८२
तद्भिन्नमपाह्यमाख्यातन्तयोर्वाह्यनिगद्यते रामेरावणमङ्गेतेनिकृन्तति
शितेषपूर्वैः १८३ अयोध्यान्तोलयायातिज्ञानवान्सहराघवः अभ्यन्तरं
यथारामध्यानमेतभजाम्यहम् १८४ पीतांविलोकतेरामन्त्वयतातेनसे
क्षिते सानुरागकटाक्षेणरामप्रणोतोविलोकते १८५ संप्रदानेत्रियाश्रो
त्रेपरवंचानुमेत्रिकम् अनिराकर्तृकज्वेतितत्रप्रेरकमुच्यते १८६ मुनिभ्म
कायरामोऽसौददातिकरुणान्वितः मह्यम्मुनिः प्रदेवीतिप्रेरणान्नूरकम
ते १८७ अयानुमेत्रिकंकिंचिदुच्यते तापसोवने रामायातिययेददनेयाम्ल

प्र·च·
२२

लेयथाविधिः १६८ अप्रेरणाच्छंदतस्त्यचात्तु मंत्रणकर्मणा अनुमंत्रिके भवेद्
नदनिराकर्तृके यथा १६९ पंचोपचारैरामाय भक्तलोकः प्रयच्छति अनि
राकरणे दनदनिराकर्तृके मतम् १७० अर्घदानक्रियायोगे चलेचाचलमे
व च चलाद्याङ्गान्नारीणां नियोनि विषमम्विषमम् १७१ अचले चयथाहु
तानयत्रे रामेयतनत्ययः द्रुमादेर्गगनाङ्गाना समुद्रदन्तमस्थितं १७२ च
द्विधंचाधिकरणन्त्वाभिव्यापकं यथा रामभक्तो भवेन्मुक्तिरशीतायां च य
तिव्रते १७३ तदैपश्लेषिके रामः श्रीमान् सिंहासने स्थितः संस्थिते नी ह
ते भ्रयो वै देही मायने स्थितां १७४ अवैषयिके रामोऽयोध्यायां वसति स्वय
म् वने वसति सार्दूलः सिंहस्थ गिरिगह्वरे १७५ अथ सामीपिके रामः कपि
सैन्यसमन्वितः अवात्सीत्सागरे वो वेगङ्गायां वसति स्वयम् १७६ छ दे से

नद्यते यो ऽसौ ग्रगल्पयोक विलोपात्तेनु न संबंधस्य किंत्वकारकत्वमिको।
च्यते १७७ कारके ह्रिक्रियाहेतो संबंधस्याश्रयनता सह्लाक्रियाभिः सम्ब।
न्धे कारके द्विविदर्तुयाः १७८ स्वतंत्रस्यावि वक्षायास्याली पचतिसेवकः।
पाचकः पचतीत्यादौ यथास्वतंत्रतो भवेत् ननथाक्नापि संबंधेयथाया
मस्य सेवकः प्रवोयचनि काया स्वकृतौ वैजलमूपतेः १७९ समासासक
लासाध्याव राकारक चेद्विका त्यादिभिस्तद्धितैः कृत्तिसमासेध्व वियोव
ते तदेवकारकेत्रत्र प्रथमेवन चान्यत १८० उक्तानां हि यदर्थानां त्यादैः
सैरैव गम्यते कृतद्धितसमासेष्व लिङ्गसंख्याविभक्तयः १८१ यर्थेवरू
क्षिरामेणलानुरागेण साद्रेप्रीयते प्रयमो वा च स्वयावमनोदृशः १८२
विधुं जयति रामोयेरामे वाजीयतेविधुः श्रीनामस्वेनजीयते सर्णेदुवि कचो

भुजे १८२ गोमा लोकारस्कल्पीनाकाशिकाकारके कुले अत्र कृत्वा नतीत्यस्य
प्र.च. लिंगादिमज्जतेनयाम् १८३ गामनस्यैवैयाकरणाख्यायां वैयाकरणीचतुः नहेपाक
१२ रणोमैत्यमिंग्यभवतिनडिते १८४ कृतनग्रणोमारामैयेकृतनग्रणोमन्तलकुलं
शीनाकृतनग्रणोमैघातेमासः कारकेकृतः १८५ श्रकृतिविकृतिस्याथिस्यानुका
वैयदातदा वाचकैः श्रकृतेमेस्यागृह्यतेविकृतेवृद्धि १८६ जायेतेनेवागम
पटस्वर्णीनिकुंडले क्रियेते गामनव कृस्यपश्यते नवतेडुलाः १८८ नेतवोग नै·
मवेद्रूस्यपटोम्हताश्वनणुला कृताश्रोदनमित्यादौ लिंगादिकमपोध्यते १
८९ श्रयातेकर्मणिमवेद्रावकोदिद्विकर्मणि श्रग्रयातेदूरादौनादितौकाल
श्वकर्मणा १९· श्रयोध्यानीयतेशीतारामेणगुरुकर्मणा गामेदुह्यतेयाच्यतेम
नीमयामेमारभीरुणा १९० गामेः येयाच्यतेपित्रावनेमत्यवमात्मनागु

द्गुणाभाष्यते शिष्यः शास्त्रमर्थाभोज्यते यथ: १५२ अवच्छेदे विशेष्यस्या।
श्चवर्त्तकत्वमवतु तद्विशेषणमाख्याते रामोदाशरथिर्यथा १५३ विशे
ष्यवद्यल्लिंगविभक्तिवचनेचयेतानि कार्याणि योज्यानि विशेषणपदे
ष्वपि १५४ यथा दाशरथी रामो रामो रत्नानुसमेतनः कौशल्यानंदने वैदेहा
मवेद्रक्षयाणिवम् १५५ शरण्येन च रामेण दुर्जयो रावणो जितः जनकेन।
सुता दत्ता रामाय बलशालिने १५६ रामाद्विषन कोदण्डाद्विभेति पृथिवीपा
वणः रामस्य रावणानीककालस्य पृथुविक्रमः १५७ रामे विद्रुवति स्फी
ताविजयश्रीरहर्निशं जानकीवदनांभोजमधुपानमधुव्रते १५८ य
त्रैहेषणविधेयत्वं न ज्ञायत्विपमोनहि स्यात दजहल्लिंगमजहद्वचनेचयत।
१५९ रामभक्तिरमालस्यात्क्रहणाभाजनेहरिः सक्तिनेत्रमियकाशीस्रज

प्र॰च॰ १३ 13

हृल्लिंगमीदृशो २·० रामदासास्य शीलेयं स्त्रीयमस्य रमः खलु: रामभक्ति
मेत्त्विंगतास्त्रजहल्लिंगवन्नेत्थं विदम् २·१ बहुव्रीहिसमासेषु हि स्वलिंगानि जहत्य
त्यये सर्वः शब्दो विशेष्यस्य लिंगादिकमपाश्रते २·२ अङ्गीकृतगुणमो
पे रामो वीहितदारकः अनाहतास्वरः सोऽयमित्याद्यमवगम्यते २·३ उ
पमानोपमेयत्वे स्याद्भिन्ने लिंगसंख्ययोः अभिन्नैव विभक्तिः स्यादुपमानो
पमेययो २·४ लिंगभेदे यथा रामपत्नी मंदगतिः परं मत्तमातङ्गवल्लीना
मेजवाक्पदप्रबुद्धवत् २·५ यथा वचनभेदे च केदर्पेडव सुदृशः सूर्ययुवा
नो रामस्य भक्ताश्चन्द्रमिवोत्तमाः २·६ त्वां रामभि वयमपामि रामेणावल
या जिताः दुर्जयाः शत्रवः सर्वे रामयेवनमोऽस्तु ते २·७ त्वत्तो रामादिवाशे
षोरणे विभ्यति शत्रवः रामस्य वतवधेयाकीर्तिस्तै लोकगामिनी २·८

त्वयि राम इव प्रीतं भजंते सकला जनाः एवं लिंगत्रयेऽपि स्यादुचने शित
येपि च विंशत्या वा समदैकत्वे संख्यासंख्येय संख्ययोः संख्यापते यदा संख्या
लत्वाद्वित्वादिकं भवेत् २१ विंशती रामभक्ताः स्युः विंशती रामभक्तयः
शतं संख्या रामभक्ताः स्युः शतं रामविभक्तयः २·११ लक्षं च रामभक्ताः स्युः।
कोटी रामस्य भक्तयः संख्यापत्ते यदा द्वित्वं तदा द्वित्वादिकं भवेत् २·१२ यथा
विंशतयस्त्रिंशा रामभक्ताः शतानि च चत्वारि भक्तयस्तिस्रस्तिस्रः सैन्यनिका
दयः २·१३ समुच्चयेन वाक्ये चेद्बहूनां वाद्वयोस्तथा अर्थे च याश्रिताः संख्या
वाचकानां विकल्पतः २१४ श्रीरामश्चैव सीता च वनं गच्छति गच्छतः रा
मश्च लक्ष्मणश्चापि भरतश्च प्रयाति च २·१५ प्रयांति च पुरीं स्वीयां जेता
जेतारः एव वा तेजस्विनस्ते जस्वी गुणिनो गुणिन एव वा २·१६ पुरुषेषु त्रि

प्र·च·
२८
14

षु भवेद्यावद्युद्धमुख्यः परः समन्वये समवस्यात्तेरव्याप्यापितनयाश्रिता
२१७ यथा रामस्य सीतेत्वं गङ्गायां विजने वने रामस्त्वमरूमध्यास्थगङ्गा
मोगुहस्यासनात् २१८ गुहेत्वं चरामस्य गङ्गामोनिर्जने वने प्रथ्
मादिक्रमाद्देवपत्नीयाश्चैवेतियच २१९ मुख्यो गौणो लाक्षणिकः प्रयो
गस्त्रिविधो भवेत् मुख्यः स्वार्थेन संपन्नो यथा त्वं रघुनन्दन २२० गौणो यो
गाङ्गवङ्गौणो रामः कोपो विषमरूत् नावणो नियमो रामः सिंहस्स्वकर्मणे
प्रति २२१ स्वार्थान्वयस्य बाधेन तात्पर्यस्यानुरोधतः लक्षणा कल्पते सा
त्रिविधा स्यात्प्रयोगतः २२२ जहत्स्वार्थाजहत्स्वार्था तत्राद्यं कथ्यते म
या स्वार्थत्यागो भवेद्यत्र जहत्स्वार्थेति सा यथा २२३ रामो वसति पायो
धौ यमुनायां जनार्दनः यष्टिभोजय यष्टिकान्स्वयं षद्भानुदयति ते सदा २२४

यत्रस्वार्थोपरित्यागोऽजहत्स्वार्थाचसायथा छत्रिणोयान्त्यमीकाष्टी

काकेभ्योदधिरक्षितानाम् २२५ पदार्थेष्यपदार्थे पितान्यर्थाल्लक्षणान्वयः

णंसर्वत्रबोद्धव्यमनुक्तमपिबालवैः २२६ जातिव्यक्तिपरत्वेनहियाश

ब्दप्रवर्त्तने नत्रजातिपरत्वेनयथात्वंभोजयातिथिं अत्रैकत्वमतन्त्रंस्या

द्भोजनेनातियोगिना ब्राह्मणान्भोजयेत्युक्ते श्रोतात्रीन्भोजयत्यसौ

२२७ जात्याभोजयितुंनैवशक्नोमीत्यवधार्यसः त्रीनेवभोजयत्याशुता

त्पर्यानवधारणे २२८ तात्पर्यविषयेशब्दः प्रमाणमितिनिश्चितः श्रोता

तदनुसारेणशाब्दबोधेप्रवर्तते २२९ विशेष्यक्रिययायत्स्याद्द्रेकर्मादि

कंपुनः विशेषणक्रियायाश्चतदेवेतिविनिश्चितम् २३१ यथाभुक्त्वावने

रामःप्रयातिसभार्यया रामेणगम्यतेऽयोध्यावनाद्भुक्त्वाफलानिच २३२

प्र॰च॰
१५
15

उत्क्रमेणोक्तोयाति क्वचित्कुत्रक्रमनुक्तो अनुक्रमस्यैवोक्तस्यात्क्वचिदेव
यत्नेन २३३ ओदनःपच्यतेहोमयानुक्रमेयत्रे आरूढवानुरो
ष्टाः क्रियतेहमपतेऽपिवा २३४ एतेषु नातिक्रमातिक्रमेणपथिथी
यतेक्रमादिभिर्यादेवोक्तेत्याहरपितदेवहि २३५ इत्यतत्वनदंतमोधि
लोकयति कौन्तकोषाद्वैयाकरणशाब्दान्युक्तिलक्षणः २३६ आ
रूढवानरोहद्वेगमःपश्यतिमादवे क्रमादिनाक्रमेवेनदनकेत्यादिना
भवेत् २३७ इत्येतद्गीयतेवेगेनदनेस्यीयते ह्यचित भोक्तेपत्नितामो
यमोदनेह्युहमंगतः २३८ नामभक्रमसमानीयनामेएजयतिस्वयं इत्या
द्युनक्रमेवस्यात्क्रमिति बुध्यतां २३९ कर्मजप्रत्ययेनान्यत्वादपुद्य
तेयथा क्रमेणनतुद्वतेगोभ्यागवांगोप्यवायधः २४० मद्याद्ययाच्यते

मुक्तौ रामाख्यनामस्य रामेति याच्यते नाम चंद्रेण याचकेनोडनोद्धृतः २८१
क्वचित्कालादिकेवेवसत्वेचान्यस्यकर्मणः रामेणस्तूयते यस्मो मातंगीने
वगीयते २८२ कान्तो न गम्यते कोशो कान्तयास्तिग्यवतमा अन्यस्यकर्म
णो सत्वे कालादि श्राद्धकर्मजे २८३ कुम्भकर्णेन सुप्यते षण्मासा रामस
भुजा वने द्वादशवर्षाणि स्थीयेते गुरुशासनात् २८४ प्रवेशय चंद्रिकाया
ज्वहलौ वै जलमस्यते अक्ष्णचंद्रिकासम्यक्समाख्यातिमनोहरा २८५ समा
सषड्डियो नाम्नाज्ञेयस्तत्पुरुषस्तथा वा मी यारयमेत्यप्रवकुर्बुद्दिस्तथैवच
२८६ द्विगुर्द्वंद्वाव्ययीभावः प्रधान्येन तु चोभयं सर्वौत्र रामयान्येषो यदार्थो तु
नाधिकल्पनात् २८७ नमस्कृतोद्धि पुनस्तत्र सर्वप्रधानके प्रधानेन यथा
सर्वकायस्थैकपरकायवत् २८८ अथोत्तरपदार्थस्य प्राधान्यं रामसेवकः

प्र·च·
१५
16

द्विप्रधानकल्पाकर्मधारयश्चाभवेत्तु यथा २४९ रामः पुरुषसिंहोऽयम् एवं
प्राधान्यमीदृशम् नीलोत्पलमित्यादिरुत्तरपदार्थता २५० द्विप्राधा
न्येव कृष्णो हरिश्चान्यत्र चोभयत्र च न त्वान्यपदार्थे यत्प्राधान्यं नास्ति गम्यते २५१
स्मरत रामो दरूपमनिशमुभयत्रपदार्थके प्रधानता यथा द्विजाः पंचषष्ठमु
पालया २५२ उभयत्रपदार्थे च बहुत्वे प्राधान्यमीष्यते गुरोर्वादिषु नेया
मलक्ष्मणौ वनगामिनौ २५३ उभयत्रपदार्थे च प्राधान्ये स्यात्तु द्विगोरपि
त्रिस्त्रैगीये चमस्ली चेत्यादि बोद्धव्यमुत्तमैः २५४ त्रिप्रधानोऽव्ययीभावः ए
वमस्मिन्पदार्थके उत्तरस्मिन्प्रधानत्वमिन्नप्राधान्यमिह सर्वतः २५५ यथोप
कुम्भमिति शामिलक्ष्मणस्येह स्पो वचः उत्तरत्र यथा नैव समासेऽत्र भवति २५६
अन्यत्र च यथा लग्नगंगादेशोऽतिशोभनः एषामिति प्रकारेण प्राधान्यं कथि

तेमया २५७ समासानांयत्रशेषाख्यानुहिंश्यनिगद्यते स्यान्नित्यत्वमा
नित्यत्वंलुक्त्वंचालुक्त्वमेवच २५८ तत्रानित्यसमासोयथाकुंभकारो स्वला
वकः अनित्योराजपुरुषोर्हितःपुरुषस्यच २५९ लुक्समासोयथायामः
स्तःपुरुषपुंगवः अलुक्समासस्तुयथाकण्ठेकालोमहेश्वरः २६० अ
थैवांचसमासानांभेदा अन्येकथ्यते तत्राद्ययातत्पुरुषोविभक्तिस्त्रैव
भेदतः २६१ स्यात्प्रथमातत्पुरुषःपूर्वकायोयराङ्कुःवा स्याद्वितीयातत्पु
रुषोयथायोग्रामाश्रितःपुमान् २६२ स्यात्तृतीयातत्पुरुषोयथार्थन्यार्थेऽ
ख्याते स्याच्चतुर्थीतत्पुरुषोयथायत्नात्कविराजते २६३ स्यात्पंचमीतत्पुरु
षोनमेशात्रुभयंक्वचित् भवेत्षष्ठीतत्पुरुषोरामभक्तोभवाम्यहं २६४ स्या
त्सप्तमीतत्पुरुषोभक्तिशौण्डोमरद्विषः तत्रतत्पुरुषोद्वेधः यथानेकोरुवि

प्र.च.
१८०
17

द्विय: २६५ कर्मधारयोध्येवंस्यात्तत्रयासमभिधीयते विशेषणपूर्वपदं
यथानीलोत्पलेवते २६६ विशेषणोत्तरपदोयथाम्नाखिकाहस्तवका।
विशेषणोभययथाशीतोक्षमङ्कृते २६७ उपमानपूर्वपदो[illegible]मस्त्रोमलयो।
नम: उपमानोत्तरोयथारामचंद्र:पुरुषकेसरी २६८ संभावनापूर्वपदोय
थारामस्वरूपोभव अवधारणपूर्वपदोयथारामपयनेमम २६९ सत्रया
स्यादङ्कद्वीदिर्द्विपदस्तत्रकथ्यते प्रथमार्थेविहायासौभवेत्सप्तसुवि
भक्तिषु २७० समेनुरक्तरामोद्दृष्विरेसेविनराघव: उपनीतवस्त्रीराम
मोदृहेविगतकल्मष २७१ कलत्रणमोरौयमित्यादिद्विपदोभवेत् अथो
बहुपद: कश्चिदङ्कद्वीदिर्निगद्यते २७२ यथाक्रमोयार्जितयथा रामचंद्रो
महीयति २७३ सुग्रीवकृतसेवोसौविक्रमाहृतरावण: संख्योत्तरपदो

ह्येषवज्रश्रीर्हि निगद्यते २७४ उपविंशो गुपदशो नाम मेवस्तनाम्या
हम संख्योभयपदोप्येष हि त्रानामानुवर्तिन २७५ सद्रूपर्वपदश्चापे
मानन्तोरतुनेदनः ख्यातितारसभावश्चयथागुहन्नसमम्नम् २७६
[illegible]) केषाके शिशांतेनापि दण्डादं समीहितं दिगंतरालविषयो यथा दिक्
पूर्वदक्षिणा २७७ इयमत्रत्र पूर्वास्यादियं दक्षिणयश्चिमा द्विगुर्द्वे
कवज्ञावीनैकवज्ञाविनान्विनाः २७८ स्माहोययापेचमलात्रिसंगी
चमतत्रयोपणावानेकवज्ञावोत्रिलोकाश्च चतुर्दिशः २७९ अथ यहन्नस
मासश्च चतुर्द्धा सनिगद्यते सामुस्वयाद्वाचययोस्समासो नैव सिध्यति २८०
इतरेतरयोगो यं यथा मेनारामलक्ष्मणौ रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना जयन्ति वि
पुमणलीमम् २८१ समाहारो यथा पाणिपादन्हमोभनेधुना भेरीमृदं

गमनिर्मोक्षार्कं जनयति स्फुटम् २८२ द्विधा स्यादव्ययीभावो नामपूर्ववि
यदोयथा नमुपप्रतिसमादेन सुपप्रतिसंगदे २८३ स्यादव्ययपूर्वव
यदोयथास्यादुपनौगणे अदर्शिशंसेमनसि तिष्ठत्यतिसर्वाद्विनम् २
८४ प्रबोधचन्द्रिकायांच कृतौ वैजलस्य चैतेः समासचन्द्रिकाख्येयासमा
प्राविश्वकाशिनी २८५ नद्विनाद्विविधाज्ञेयाः केचित्सामान्यतूनयः के
चिदव्ययसंज्ञास्ते विज्ञावार्थवाचकाः २८६ सामान्यस्तूत्रयलक्षवाच्य
नोकेचनाधुना नदस्यास्तीति गुणवान् नामोगुणवती प्रिया २८७ गुण
वद्वाचकुलरेवंसर्वत्रबुध्यतां चूडालोनामचर्मैसो चूडालानामवल्ल
भा २८८ घनलोनामचेद्रोः यमेमलल्लुन्दिललत्या लोमशः याव
तसीनालोमसालोमसंकुलं २८९ पिच्छिलापटवी प्राज्ञोनामः श्रा

ह्रीचतनुधः प्राज्ञेरामकुलेप्राह्ववाचीज्ञेयोरघूद्वहः २५० रामोसौदे
नुदः शीतामधुरेरामभाषिनम् सुस्मितेजलयात्रेस्यान्मुग्धोरामसन्निभा
क् २५१ केशवोरामचन्द्रायेकेशारामवल्लभा हिरण्मयोरामःभक्तः सीते
पंचेहिरण्मयी २५२ रजस्वलेयेचकृष्णीवलोरामोवत्सीयनी यनीरामा
श्रयनिनीशीताचयनितन्कुले २५३ यनिकोरामचेद्रोयेयनिकास्त्रीयनि
केकुले यशस्वीरामचेद्रोयेजानकीचयशस्विनी २५४ मायावीरावणोरा
मोमेयावीस्वगिवतन्कुले मेघाडम्बरपुत्रेषस्याद्रामोरामस्तरावणः २५५
वाचालेपालिताचाटोवाचालातदुपरलम् पालितोहृतरापोत्रयपालिनी
रामवाटिका २५६ वर्हिणोयेमयूरः स्याद्वर्हिणोनन्कुलेवरम् श्रृंगारकौ
तुकस्मैवयेनः श्रृंगारिकातथा २५७ शीतालुः पुरुषश्रीचशीतालुकुल

प्र·च·
२९
19

सूत्रमे एवमुत्सालरन्वेषोवालन्तस्त्रनखाकाले २५८ तस्यापत्य
मित्यर्थे वाशिष्ठो भार्गवो मुनिः वाशिष्ठी भार्गवी कन्या वाशिष्ठे भार्गवे कु
ले २५९ एवं कौरव्य इत्यादि बोध्यमपि सर्वतः निवासार्थे जानपदः पा
चालो माथुरस्तथा ३: अपत्यार्थे दाक्षायिर्मारुतीवाग्निरस्तथा ना
डायनो ऽश्वलायनो गार्ग्यो वात्स्यादयस्तथा ३·१ येन तेयश्च गांगेयस्त्री
२० भ्य इत्यादयस्तथा चाटकैरश्च गोधाया गौधेरः क्षत्रियस्तथा ३·२ कौरव्य
इत्यादिमये ऽडवार्षो तत्र कथ्यते अर्हन्तः कैदाक्षौ शाश्वनालव्यादिश
रीरतः ३·३ दुर्गपेधिश्च सगोपिश्च हलिगोपिस्तथैवच पालितोपुष्पिता
हृष्टः फलिना पुष्पितालना ३·४ तदस्य जातमित्यर्थे तमस्ताद्रकितेन
घातेन तस्मात्तोविमवर्णो विनचं चुलस्थैवच ३·५ अयमेषामतिशायेनेत्य

र्थेकथ्यते पुना वधिभूस्य वधियोऽस्य ग्रामः सीतावरीयमी ३·६ गार्गीयो
ऽस्य गार्गिभूस्य पेछः पेपांतलचैवच श्रृंयेपटतमो ग्रामस्ल ध्यायदृनवो ध्ययम्
३·७ पटुकल्पः पृहदेश्यः पटुदेशीय इत्यादि श्रप्तेमाधैभवे देवेप्रका
रवचनेन घा ३·८ पटुजातीयो मृदुजातीय इत्यादिके भवेत् प्रमा
णेजानुदघ्नं च जानुदघ्नमित्यपि ३·९ जानुमात्रे जलमिदं जानुद
घ्नीनदीत्विये मत्र निपुक्त इत्यर्थे ग्रामदेवागरिको जनः ३·१ दौवारिकी
वद्ननुदौवारिकमिदंकुलेनेमदीयनितेनापिजयमीत्यर्थे गोचवे ३·
११ श्राद्धिकादिमवेत्माधुमेखलेते थिकेमवेत् सामान्यहूतयः श्रीमाक
ध्यात्रेध्यायसंज्ञकाः पतः श्रम्र तिवामोऽयसेवितश्चेतसामया ततः श्रम्र
तिकालस्वभीलिकत्यपेतेनद्धि यत्रग्रामस्यसेवास्यान्तऽमंगलमिष्यते

अ॰ चे अधुनासेक्यातेनाम इदानीं सर्वदा तथा ३.१४ एतर्हि सर्वथा नामस्सेक्याद
२ स्येवक्षेपुनः पुरस्तात्सेक्यातेनाम इदानीमित्यंघक्षेपुनः ३.१५ नौ नामल
20 हमणो ब्राह्मैस्तद्युपवाद्युपमिको सर्वेषु सेक्यातेनाम स्यान्येषु सेक्याते
मया ३.१६ पेषमस्थापरस्तैवपगाविचनिमेचितः उत्तमादक्षिणचैवप
स्वादुपरिचशिपिता ३.१७ उपविष्टाद्यमूर्वैणादक्षिणादक्षिणोनचक्षुयाक्षि
येत्रिपाचैवमितयोमनयोनथा ३.१८ अध्यायाः कथिताः पनाः कथ्यन्तोभा
वगा चकाः पटत्वेपटनागामेगाशिमाहस्पतेमरुतान् ३.१९ शौर्यधैर्यगो
भीर्यसौभाग्येगामभ्रेभुजे स्तयेचमावणास्त्वेकाख्येयेकायिस्यधे ३.२०
प्राजापत्यमास्वपत्येपौरौहित्यादयस्तथा आस्त्रमौक्तौमारेसौख्यहेतुरुताय शृ
नेनथा ३.२१ बार्ह्मके यौवनेचैवस्याविरेमार्दवादयः मानोऽस्यकेघाकुल
२

वेरामणीयकमेवच ३२२ आचार्यकादयः प्रोक्ताः भावाख्यास्तद्धितामम
या अतः परं कृतः केचित्कथ्यन्तेच प्रयत्नतः ३२३ अवोपचेद्दिकायोवल्हतौ
वेजलभूपतेः समासाशेषविद्वद्भिः आख्यातद्भिन्नचेद्दिका ३२४ कृतः त्रिष्वपि
वर्त्तन्तेभावेकर्म्मणिकर्त्तरि सत्रभावेयथामामो विजयोविनयस्तथा ३२५।
नयोदमः शामआपिविग्रहोनवविग्रहः आदनामालयामाया एवमित्याद
यस्तथा ३२६ पंचनेहरणंस्नानेयवनेकरणादयः भुक्तिर्मुक्तिः कृतिश्चैवगी
तिरित्यादयस्तथा ३२७ पावणवेदनेत्यादिचिकीर्षेत्यादिवस्त्रियां जिगीषा
नामचेद्देववभुक्षाबालकेनथा ३२८ छिदाभिदाविदावेवजराप्रभृतयः
स्त्रियाम् अथकर्म्मणिभावेच कथ्यन्तेवचनाधुना ३२९ सकर्म्मकात्कर्म्मणि
यथातीर्णोग्रामेणसागरः निर्जितोरावणेवैरीसीतानीताभवेदितिजाम ३३:

दृच·
२१
21

भावेयण्याकर्मकेभ्यः स्थितेरामेणकानने सुप्तमस्मौनिशिसमदारमितेते
नशीनया ३३१ अयोध्यांचागतोरामः कर्त्तरीत्यादिगम्यमानेतव्यादयःकर्म
णिचभावेचनिवसेत्यमी ३३२ तत्रकर्त्तरिवाषष्ठीहमयतेनदुदाहृतिः लेका
समेण गंतव्याराममस्यचमहीपतेः ३·३३ गंतव्योरामचंद्रेणस्थानंयंचमया
त्रुदि दर्शनीयाचरामेणरामस्यचक्षुपावधूः ३·३४ ध्येयेरामपदांभोजेम
याममचसर्वदा रामनामामृतंपेयंगेयेचगुणकर्मणी ३३५ रामस्तुत्यो
मयानित्यंममवाङ्गुणकर्मणः रामसेवामयाकार्याममवाङ्गुणकर्मणः ३·
३६ ईषत्करामयारामभक्तिः स्यादुष्करापरैः रामस्यानुग्रहात्सगंमस्तुप्राप्यो
नात्रसंशयः ३·३७ सुयानेमभक्तिभावेनरामनाम्नतेमया त्रिष्टुगन्यथैकादि
भ्योज्ञोमवेदादिकर्मणि ३३८ गंतेवनेदशास्यनरामचंद्रोवनंगतः गतेस

मेण कृतिनिनेन्ये एवं गत्यर्थयानेषु ३३९ अकर्मके भवयथा ग्मी ष्मयुक्तो
हृद्रोः स्नुनाशश्च हृद्रेन स्नुर्भो । पंहृद्रः सूर्येण भानुना ३४० श्लिष्टा
रामवेदेन सानुरागेन जानकी अश्लिष्टो रामचंद्रो । सोरामेण श्लिष्टमि
त्यपि ३४१ शीतयाचोपशायितो रामः परमधार्मिकः रामेणचोपशायि
ते सचोपशायितः कृती ३४२ उपस्थितेगुरुं रामो रामेणोपस्थितेगुरुः
रामेणोपस्थिते चैवमनुक्रमयितुष्यते ३४३ रामेणयासितेसितेयरा
मस्त्रायासितोगुरुम रामेणगुरुमन्त्रेनचिरंगुरुयासितः ३४४ नवम
प्युषितोरामो रामेणप्युषितेवने रामेणवाश्रप्युषितमेवंवोयक्ष्मसन्न
मैः ३४५ उपजातः सुतः पित्राचोपजातः सुतेपिता उपजातेचपितेति
सर्वत्रपरिबुध्यतो ३४६ वानरोवृद्धामारूढः आरूढंवानरेरल्कैः आरु

नं

पृ॰ च॰ २२ 22

ढोबाणेणासौरसालः फलसेवुतः ३४७ जीतानुजीर्णा रामेणासाः नु

जीर्णाः प्रियासदा नृनुजीर्णा च रामेण त्रिपुरुषमिदम्भवेत् ३४८ त्रिपा

दिकर्मणि यथा प्रभुर्नरामस्सजा प्रभुक्तश्चोदनो रामः प्रभुर्न वरमो

दने ३४९॥ अकर्मकात्स्मनन्यन्नोवर्ततेकर्तृभावयोः यद्ज्ञानदीघश

रदिष्ठुक्तं नहेत्युदाहृतम् ३५०॥ अप्यकर्तरिकथ्यन्तेहृतः केचनसम्प्र

ति सिराकरिष्याः सकलामैविणोसमश्रुतिः ३५१ हतवान्रावणंरा

मः हतवान्कर्मदुष्करं देवकार्याणिकर्त्तासोरामचेन्द्रागुणाहृतः ३५२

रामा कृत्वाविदन्यधर्मराशिभिर्कोयाभिन्नादा रामवीर्तिः प्रहृमदा रामो

येशात्रुहम्मरः ३५३ जल्याकण्ठवराकण्ठ राम भीत्याहृतरावणः त्रैलोक्या

नेदनो रामः करग्राहीममद्भुतः ३५४ रामानन्दो महान्नुजानो रामोजिता

२२

मिषुर्वने यशोभिलाषको रामो रावणो ग्लानः कृतः यरे ३५५ रामाज्ञयाव
नेचरः कपिलेकाचरः कृतीभीतामुखोज्वमपुयो रामो ऽभीष्टप्रदोभु
वि ३५६ कृतार्थो भावपवस्मृर्थं याभो कृत्वजनस्यसो भुक्त्वा प्रजामिनग
रेभोऽङ्गेगङ्गामिमेदिरे ३५७ विहाय राज्ये रामेण गम्यते वनमद्भुतम् । रा
मो द्रमन्यनेयातिद्रसेत्यामीनया सह ३५८ गुरुणा हम्यमानेन रा
मेण गम्यते भुवि शिलां विलोकयामास रामो नाम्नो नियीडनम् । ३५९ ॥
इत्यादिकानि बोद्धव्य वुद्धेस्तस्मानुसारतः प्रबोधचन्द्रिकायां च कृतौ वैजल
भूपते समासमेयेकृदन्ताख्या सर्वस्याभीष्टबोधिका ३६० ॥ अथवालवबो
धाय संस्थकसंधि विरच्यते रामकृष्णेन्द्रशिक्षाया वृत्ताया विशुद्धवी
३६१ रामो लेखकान्समाच्छिद्यशीनाच्छायामवेक्षते ऋद्धिमस्थकका

प्र·च·
२२
23

रस्यद्वित्वमित्यवधार्यतां ३६२ अथ प्रयत्नेन मयास्वरूपं ते यथाविधि दिश्यते या
मवाग्भिर्लिमध्यलिजानकोषापतिहृता ३६३ मध्यानंदोमात्राकोदावि
लीत्यादौ यणकृतम् यतोद्वित्वं यथापवेदर्व्यालमकृतन्नमम् ३६४ जा
नकोषामात्राकोदायदेशस्थलित्वयथा दधिस्थलेमधुस्थलेमधुत्रा ने
दईहृग्रा: ३६५ मात्राकोद्वितमिदंपितृइत्यादिकं भवेत् यणोमयोर्हभ
वतः इत्यादौ चनिगद्यते ३६६ रथ्यालेशममध्यत्रजानक्षायानिसा
पुतम् मध्यानन्दोमात्राकोदाइतिपदचनहृये ३६७ चयतेपवने चैव
यापकः पावकस्तथा नवेपंवामधुनी [illegible] नवेदवं इठानवाद
केमुपस्थिते ३६८ रामाधियस्तिषगानाषारामाकारोविराजते नवे
षारामश्रीनैवतवरामनवोदते ३६९ श्रीनोदनेत्यादिके पुत्रसिद्धिर्भव

ति निश्चितं गामाग्रलस्य श्रीनास्त्येद्धीर्देजानकीहृते ३०० मयूत्नमेम
पूत्नाहृत्लनैभाव: पितृषभ: मातृकावइत्यादौ सवर्णे दीर्घ इष्यते ३०१
मिवेतिहृहिंर्विहूर्षेउपनयद: हृतेमम इत्यादावितिसर्वत्र पदान्तव मस
भावत ३०२ पपतेचविहृत्इदृइत्यादौ लोप इष्यते विकल्पेनययेते
चभवेह्हिस्मविहेत्यपि ३०३ ईषदर्थे कुशाव्हस्यकादेशो वोत्समिष्यते
कदादेशोकदुष्णं च कवादेशो वावासुवत ३०४ गोशब्दस्यावङि नेन्द्रस्याकृ
वेन्द्र इति कथ्यते गवाक्षो गवोष्टं च गवोदनमितित्रयं ३०५ केचित्तु वक्ष्य
गवोष्टं च गवोदनमिदं विदु: प्रौढ: प्रौहित्त्यापैष: प्रैष्यस्त्वलुप्तवृद्धि
भाक् ३०६ प्राणं वत्सतराणां च कंबलार्णं तथैव च वसनार्णमृणार्णं
वदशार्णं वृद्धिभाग्भवेत् ३०७ अक्षौहा च कदाचकोमित्यत्रगुणोभ

प्र॰ च॰ २८

२५

वेन स्वैरस्वैरिण्यौ नित्यं वृद्धिः स्यात् स्वैरसंधिरुदाहृतः २७८ अथ प्रकृतिवद्भा
वः कथ्यते तु मयाधुना भो लक्ष्मण उ पेहीति भीते आगच्छ सत्वरम् २७९
रामहरिणी इमे रामबाहू उत्तमशोभितौ रामनेत्रे इमे रम्ये राजीव इव रा
जतः २८० मणीवदम्पतीवेति निषेधः कस्यचिन्मते इवार्थे च वकारो य
मिव वाक्यस्य चिह्नम् २८१ अमी अश्वेति नो संधिर्बहुत्वे मीति गद्यते
आ अये किं इ इन्द्र उ उत्तिष्ठादिकेषु च २८२ एकस्वरे निपाते च न संधिरि
ति बुध्यतां अहो अहं नो अहन्ति निपातो नात्र संधिभाक् २८३ आकारे
णैव संधिः स्याद्धाकारस्मरणयोर्यथा आ एवं मन्यसे राम आ एवमिति
वै किल २८४ ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च यः एतमातं ङितं वि
द्याद्वाक्यस्मरणयोरङित् २८५ ईषदर्थे जलं चोष्णं क्रियायोगेन्व मेहि

चमर्यादापोफलेचाग्नाघन्नौचैवार्थमेयरः ३८६ क्रिमत्रत्नौवारित्रकछिरि
न्यादौकस्यविन्मते नमेयिरितिजानीहिध्यजनेमेयिकच्यते ३८७ वर्गात्र
यमवर्णान्नोपदेनानानात्नीयकाः योषवत्नस्यवैवैवमवेतिनहिरोशयः
३८८ पंचमेपंचमावास्मूलनीयाश्रोतिनिश्चिते सौभागपभागसौत्रासौवा
रिजगीषुरशिवजे ३८९ अजन्ताःषड्नामपाव्दाल्लकुतेवागन्तेन्नमरु वा।
स्त्रीनावारुवाऽस्त्रीतानत्मात्रेवाऽस्त्रात्रमेवच ३९० नत्रिन्पारामतद्भूनिर
न्यांतस्त्रीनारामस्यतत्मयः वाग्मात्रेरामवाऽस्त्रात्रमेवमवेत्रवुध्यतां ३९१
रुकारेस्याञ्चतुर्थेवारामवाग्वास्यसंयुता अञ्जुलोषडुंतीतियत्तेरामजवा
वरा ३९२ शाकारेवाकृकारस्याद्रामकृकाराननायुता अञ्चेकेषोरामषट्कृपा
मातत्वेकेनचाञ्चुतेनया ३९३ वाकल्लूत्नणरामवाकस्तलणा तक्षेत्रांक

प्रव
२५
25

स्वन चैव हि पदे स्याकारः सर्वत्र नेष्यः शाखिकासन मैः ३९४ स्वरेतरनीयं
जोनी हि गमवागतिको मलावागुल्मा रावणास्यैषा यागवामधुरानव ३९५
ज्यजयेष्वड्डितिकूहितद्दितिचद्दितिस्वयम् एवंवोयव्यमखिलमनुक्रमपि
वालकैः ३९६ हृस्वायपस्वरान्ङनणश्चभजन्तिट्टित्वमेव हि कुडुः त्रेच
सुगमस्त्रभवत्तत्रेनिवत्पर ३९७ चवर्गौ चटवर्गौ चलकारेव नयापरे पर
रूपंतकारस्य कथ्यतेन डुदाहृति ३९८ रामतश्चरतिश्रीमान् तच्छत्रे चकार
दाचन तज्जातेन जकारेणन हीकानढ्वारवत् ३९९ तडोनो विश्वनत
कातनलकारश्चतल्लचुः एवंसर्वत्रवोद्धव्यमपिबुध्यादिवालकैः ४०० चा
कारस्य पदांतस्य मकारो विंदुसंयुतः चवेयोजायते नित्यं कथ्यतेन डुदा
हृति ४०१ श्रीमांश्चरति ग्रामायंभवांश्छाययतिद्विषः मकारो विंदुसंयु

कैषटयोऽस्यनिगद्यते ४·२ भगवांश्छीवकोनेरामं भवंश्छीकरप्रवहि नयथो
श्चमकारस्याङ्क्वांल्लवनिमागवम् ४·३ भवांल्लधामरूपाश्चाम्नायथाराम
वहूदरूः पदेनुस्वारहीनस्यानु भवांश्चरतिसर्वत्र: ४·४ प्रशाञ्छिनो
तिलात्रस्यानिषेधादुन्निवकादिएणं भवाञ्छ्छेते प्रभृतिषुशितकयदेच
पूर्ववत् ४·५ भवान्मलवाङ्कत्यत्रटनान्तेतुनिधीयतेरामत्वंरूससीन्ना
दैमोनुस्वारोविधीयते ४·६ त्वंकरोतिप्रभृतिषुविकल्पादर्गयंचमं स्व
ग्यन्नेत्यादिषुद्वित्वविभाषासानुनासिकम् ४·७ नवर्गस्यलकारेचपरह
पेविधीयते नल्लनानिरियोसेलत्वं भवांल्लिखतिसाम्प्रतं ४·८ कथ्यते:
श्चविसर्गाणांसंधिशेषेचसेनथाविसर्गःपररूपत्वंभजतेद्विविभाषया।
४·९ रामश्शेतेनिश्चिरेरामःषड्ढ्विमनुमोदते रामःसहायोमेस्यादेवंस

प्रच·
२६
26

वैत्रवुध्यतो ४·१० चकयोः शाकारेय यथा रामस्त्वरनिकानने रामङ्कायाम
मायुक्ता इत्यादिस्वयमूह्यतो ४·११ ठेठे सकारस्त्व यथा रामष्ठीकाविशारदः
रामष्ठकुरपवात्रकश्चयोपुफयोल्लयथा ४·१२ वाषकारोयथा रामः करोति
सत्कृतंसमहत् रामःखड्गधरोधीमान् रामःपचतियायसम् ४·१३ रामःफ
लानिचिनुते ४·१४ एकार्यात्रु सहितः निःकृतंदुःकृतंचापिविकृतंदुःकृतंय
था वहिःकृतंचतुष्केण मन्त्र इत्येवमुच्यते निरस्कारोनिवासत्वंकास्कानं
केडितेकातु ४·१५ उत्वंचाकारयोर्मध्ये यथा रामोत्रवर्द्धते प्रकृतेरउत्व
त्वयुनरत्रनविद्यते ४·११ रामोहसतिरामोयमित्यादौवोत्वमिष्यते राम
आयातिनगरेश्रीरामइत्यानिहूति ४·१७ रामउत्तमसेनामाप्यो रामऋच्छ
तिसांप्रतम् रामत्कारसंभोगा रामपतेवनाद्रुम् ४·१८ रामऔजत्य

॥ रहितइत्यादौलुग्विधीयते मतेचकस्यचित्त्वंरामभ्यतिनह्रुः ४
१९ रामायायोतिमदनेरामायोतिनिजालयम् इत्यादौलोपएवस्याद्योगके
त्यादिषुध्रुवे ४२० स्वरेभोग्रत्रभोयत्रभगोइह्भगोयिह् अघोएहिअघोये
हिभगवन्नेहिविभाषया ४२१ भगवन्नत्रभवतां अघवन्नेहिभानि रमअघो
अवतिनोलोपः कार्य्यभोकुरुसांप्रतम् ४२२ श्रीहरिर्गच्छतीत्यादौरेफएव
विधीयते हरिरत्रविरम्यरमाविंत्यादौरेफपदेहि ४२३ ममान्तारमनेरामोह्यी
रामोसिमानसे विरूरमयतिस्वान्तामित्यादौरेफलुग्भवेत् ४२४ एवंस्वर
सन्धीत्वमेवसर्वत्रबुध्यताम् रेफेवहृतिशब्दानांविशेषोदृश्यतेयथा ४२५
भ्रातर्याहिपुनर्याहिभ्रातर्याहित्वंहितिं यातर्गच्छपुनर्गच्छरामोपानीतिभे
दभाक् ४२६ रामोत्रपुनरत्रेतिविशेषस्थितानांमहान् हरत्वोचिवष्टरतिष्ठवे

प्र॰
२७
27

यस्यस फलं भवेत् ॥ २७ रामोरण्यवने जग्मे विलोवीचिः प्रदीयताम् गो
रमेयत्यादिवोद्धव्यं परत्वात्कमनोरथः ॥ २८ व्यञ्जने वैवमयरो लोप एव शि
धीयते रामनञ्ज सामासिक प्रत्यये लोपएव न ॥ २९ असौ रामो यत्नेन पठन्तः ।
कदाप्येतवाः सद्धि ग्रन्थस्योर्वभयां मयातो नासविस्तरम् ॥ ३० प्रबो
धचंद्रिकाया ज्वकृतो वैजलभूपतेः पद्याविशेषतो बोध्यासमासा संधि
चंद्रिका ॥ ३१ ॥ इति श्री वैजलभूपतिनाविरचिता प्रबोधचन्द्रिकासमा
प्ता शुभमस्तु ॥ ० ॥ ॥॥॥

व